

ZBORNİK U ČAST

Veri Vasić

LEKSIKA – GRAMATIKA – DISKURS

Urednici:

Milivoj Alanović
Jasmina Dražić
Gordana Štasni
Gordana Štrbac

Novi Sad
2013

ПРИДЕВИ СА СУФИКСИМА *-(А)Н*, *-НИ* ОД ИМЕНИЧКИХ ОСНОВА (лексикографско-лексиколошки приступ)¹

Са лексикографско-лексиколошког аспекта у раду ће бити представљени актуелни проблеми у вези са разграничавањем описних придева са суфиксом *-(а)н* и односних придева са суфиксом *-нӣ*, деривираних од именичких основа домаћег порекла, са циљем да се одреди њихов лексемски статус у случајевима реализације или преклапања оба значења, као и да се преиспита улога придевског вида у разграничавању ове две групе деноминалних придева.

Кључне речи: деноминални придеви са суфиксима *-(а)н*, *-нӣ*, описно значење придева, односно значење придева, лексикографско-лексиколошка анализа, придевски вид, савремени српски језик.

1. У раду ћемо разматрати лексикографски статус и значење деноминалних придева са суфиксима *-(а)н* и *-нӣ* на примерима из Речника САНУ, типа *културан* : *културни*, *јаван* : *јавни*, *задружан* : *задружни*, *духован* : *духовни*, *кишан* : *кишни*; затим *облачан*, *болестан*, *плодан*, *штетан*, *успешан*, *гладан*, *смртан*, *житан* и сл., као и на примерима типа *државни*, *народни*, *небесни* и др.² Циљ је да се утврди / провери улога придевског вида у диференцијацији њихових основних значења: описног за придеве изведене суфиксом *-(а)н* и односног за придеве изведене суфиксом *-нӣ*. С тим у вези циљ је и да се установи њихов лексемски статус и да се одговори на питање да ли придеве са суфиксом *-(а)н*, који и формално реализују оба вида, у случајевима када је одређени вид и сигнал реализације другачијег однос-

¹ Рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр.178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² Лексички статус придева *јаван* и *народни* представљен је у раду: Ристић, Лазић Коњик (2012). Односни придев *небесни* у Речнику САНУ представљен је у форми *небесан* и упућен на *небески*.

ног значења, треба третирати као лексемско раздвајање и представљати у две одреднице, или пак као регуларну полисемију, како се иначе поступа у другим сличним случајевима не само код односних и др. придева него и код друге врсте речи. Лексемско раздвајање оваквих случајева, које је до сада у литератури предлагано на основу разлика између значења описних и односних придева, у речничкој пракси није било могуће доследно применити код придева наведеног творбеног типа, због неутрализације значењских и других разлика у њиховој употреби. Иначе, лексемско раздвајање у пракси било би могуће спровести само у ограниченим случајевима у којима се реализован одређени придевски вид описних придева јавља истовремено и као сигнал новог односног значења, при чему се они и формално изједначавају са облицима односних придева изведених суфиксом *-ни*.

1.1. Тако би се из прве групе придева у лексичке опозиције могли ставити примери: *културан (човек)* и *културни (аташе)*, *јаван (јавна тајна)* и *јавни (јавна библиотека)*, *задружан (живот)* и *задружни (задружно имање)*, *духован (човек)* и *духовни (духовно здравље)*, *кишан (дан)* и *кишини (мантил)* и сл., што у Речнику САНУ није учињено. И једно и друго значење ових придева с разлогом је представљено у оквиру једне лексеме у виду полисемије. Исправност оваквог поступка потврђује исти поступак у представљању раздвојених значења и видске неутрализације код односних придева у сличним случајевима, као и у пренесеним значењима, фразеолошким јединицама и називима. То су односни придеви типа: *народни, државни, небесни, живчани, матични, срчани, очни* и сл., код којих се све то, како у теоријским разматрањима, тако и у пракси, третира као полисемија и препоручује се обрада у оквиру исте одреднице односно унутар истог речничког чланка (Тафта, 1995, 51).

2. У досадашњој литератури већ су разматрана наведена лексикографско-лексиколошка питања (в. у даљем излагању) и на основу мањег броја типичних примера давана су препоруке за лексикографску обраду. Међутим, у нашим референтним дескриптивним речницима (вишетоном Речнику МС³ и Речнику САНУ) нису дата и још увек се не дају системска решења у обради придева наведеног типа, јер лексикографска грађа замућује границе између описног и односног значења, што поред осталих, нарочито показују придеви изведени суфиксима *-(а)н, -ни* од именица. Ови придеви су предмет разматрања у раду, при чему ће се имати у виду углавном придеви деривирани од именица домаћег порекла.

³ У позивању на примере из Речника МС овом приликом имамо у виду запажања И. Клајна о несистемности и недоследности у обради придева овог типа (2003), што сам и сама примећивала у свом лексикографском раду.

2.1. Проблем са деривираним придевима овог типа потврђује се и запажањем И. Грицкат, која тврди да је данас у језику мањи број придева изведених од домаћих основа који испољавају разлике у описном и односном значењу у мери да се могу сврставати само у описне придеве, као што су придеви типа: *болестан, радостан, жалостан* и сл. или само у односне придеве, као што су придеви типа: *народни, државни, небесни* и сл. Значење деноминалних описних придева са суфиксом *-(a)н* ова ауторка издваја као значење „интензивирани описности”,⁴ и по њој се оно у савременом језику доследно сачувало углавном код придева деривираних од страних основа суфиксом *-ич(a)н*, типа *методичан*. Ови придеви, за разлику од придева домаћих основа, нису развијали двовидске облике а самим тим ни придеве друкчије семантике на *-ични*,⁵ и на њима у даљој анализи И. Грицкат показује семантику „интензивирани описности” (Грицкат, 1990, 216–221). Код првобитно јединствене групе придева, изведених од домаћих основа суфиксом *-(a)н*, према И. Грицкат, издвојила се група придева код којих се задржала могућност употребе оба вида, што илуструје примером *сточан* ‘богат стоком’⁶ (исп. и Пешикан, 1957, 171), а то би био тип придева наведен у нашој првој групи. У другу групу од ових придева издвојили су се придеви код којих долази само до раздвајања „службе” са могућношћу испољавања кроз двојаки вид, као што су: *златан, моћан* др., који припадају придевима наше друге групе. Они, зависно од вида и реченичне позиције могу, по овој ауторки, имати било описну било односну „службу”, што је потврђено и у начину обраде придева овог типа у Речнику САНУ. У трећу групу су се издвојили по правилу односни придеви који се јављају у „односној служби”, са неиспољеном али потенцијалном видском разликом, што И. Грицкат илуструје придевом *сточни* (у *сточни трг*), затим и примерима *зубни, божићни*, придевима типа наше треће групе, који према себи немају лик неодређеног придевског вида и који су, како истиче и ова ауторка, сродни придевима на *-ски*, и још неким (Грицкат, 1990, 215–216).⁷

⁴ То је, по И. Грицкат, значење квалификације посебне врсте: „богат нечим”, „изразит у својој оквалификованој припадности”, у смислу истицања карактеристичне, типичне особине која се приписује појму на који се придев односи (Грицкат, 1990, 215).

⁵ Овом њеном тврдњом, ако се занемаре територијалне и временске разлике у дистрибуцији ових суфикса, доводи се у питање закључак Б. Тафра о раздвајању значења и код придева од страних именичких основа деривираних суфиксом *-(ич)ан*, која наводи придев *акустичан* ‘који има добру акустику, звучан’ и *акустични* ‘који се односи на акустику’, као илустрацију раздвајања описног и односног значења у посебне одреднице паронимског типа (Тафра, 1995, 54).

⁶ По Пешикану (1957, 171), у питању су придеви на суфикс *-ан*, типа: *житан* и *сточан* (*житна Мачва, сточно Хомоље*).

⁷ У вези са улогом придевског вида у раздвајању описног и односног значења разматраних придева прихватамо ставове истакнуте у литератури, по којима у критеријуме разликовања описних и односних придева не треба уводити ни мешати придевски вид, који је, као

2.2. По Пешикану, трећу групу чине придеви одређене семантичке категорије, изведени од именица суфиксом *-ни*, и не треба их мешати са истим обликом одређеног вида описних придева са суфиксом *-(а)н*. Разлике међу овим придевима Пешикан показује већ наведеним примером придевског пара: *сточан* (*сточно Хомоље*) и *сточни* (*сточни трг, сточни вашар*), који су, по њему, хомоними, јер су исти по облику или пореклу, али су различите семантике. У првом случају ради се о описним придевима са свим особинама карактеристичним за ту групу (облици вида, поређење), док други случај представљају придеви сасвим друге придевске категорије (Пешикан, 1957, 171–172). Иако се са раздвајањем значења у посебне одреднице у оваквој употреби придева слаже и Б. Тафра, она пориче однос хомонимије, за коју, осим услова истости израза двеју лексема, мора бити испуњен и услов потпуне одвојености њихових семантичких структура, а у наведеним примерима са придевом *сточни* постоји семантичка веза (Тафра, 1995, 58). Парове односних и описних придева од исте именичке основе она сврстава у парониме, као речи исте творбене породице, истог лексичко-семантичког разреда и блиских семантичких структура, које су, као и хомоними, контекстуално незамењиви, а илуструје их паровима: *кишан* – *кишни*, *акустичан* – *акустични* (*акустички*), *стручан* – *стручни* и др. (Тафра, 1995, 61–62).

2.3. За разлику од ставова претходних аутора о немешању значењских параметара са видским у разграничавању придева овог типа (Пешикан, 172 и Тафра, 49), Е. Фекете везу између придевског вида и семантике придева овог типа види на морфолошко-семантичком плану, тако што краћи облик увек своди придеве на „описивање”, у границе описних придева, и на тај начин их одваја од придева на *-ни*, као у паровима: *комфоран* : *комфорни*, *личан* : *лични*, *писмен* : *писмени*, *житан* : *житни*. Придеви са *-ни*, по овом аутору, увек, сем особине, значе и какав додатни елеменат – однос, припадање, намену и др., тако да се у оваквим прелазним случајевима одређени придевски вид јавља и у функцији сигнала реализације односног значења. За разлику од краћих облика, по овом аутору, придеви на *-ни* „пружају отпор” свођењу дужег облика на краћи, тј. на „описни придев”, а то су придеви односа, порекла, намене и др., придеви типа: *ручни*, *теретни*, *носни*, *главни*, *четни*, *државни*, *возни*, који се употребљавају само у дужем облику (Фекете, 1969, 133 и нап. 133 на 133–134 стр. и Фекете, 1973, 398, 510).

функционално-синтаксичко обележје особина свих придева, без обзира на то да ли се он и морфолошки означава (као код описних придева) или је морфолошки неутрализован, као код односних придева, и који се може одредити само на синтаксичком плану, према одређеној функцији (исп. Пешикан, 172 и Тафра, 49).

2.4. У прилог овом ставу иде и тумачење И. Грицкат о односу придевског вида и семантике разматраних деноминалних придева на еволутивном и творбено-семантичком плану. Она истиче да се код првобитно исте групе придева са суфиксом *-(a)h* раздвајање на синхронном плану развило из предикативне функције придева неодређеног вида,⁸ који су у тој позицији почели постепено да развијају семантику наглашене квалификативне компоненте, семантику типичности или појачане интензивираних описности, која се најпре повезивала са неодређеним видом и која се пренела и на одговарајуће дуже облике онда када се већ могло говорити о новоствореном описном значењу, потискујући тако видску особеност на секундарну позицију (Грицкат, 1990, 221). Истовремено, односно значење из првобитно заједничке групе придева, по овој ауторки, ограничило се на одређени вид. По овој ауторки, дакле, придевски вид у разграничавању ових придева на творбено-семантичком плану одиграо је еволутивну улогу, тако што је синтаксички, предикативни положај придева неодређеног вида постао чинилац који је мотивисао еволуцију лексичког значења од ограничења квалитета, даље преко његовог наглашавања и осамостаљивања до аутономне семантике, независне од придевског вида (Грицкат, 1990, 222). Тај неутрални статус придевског вида задржао се у савременом језику, како је већ истакнуто у литератури, а како показује и употреба придева овог типа, тако да се придевски вид данас не може узимати као критеријум у разграничавању њиховог описног и односног значења, па самим тим ни као критеријум у одређивању њиховог лексемског статуса, него се, у складу са својом граматичком функцијом, може узимати у обзир као показатељ синтаксичке функције придева овог типа.

3. Проблем раздвајања описних и односних придева на наведени начин може се решавати на појединачним примерима, али у лексикографској пракси, која се руководи потврдама употребе, проблем се замагљује, а за разрешавање таквих случајева нису дефинисани поступци ни у Упутству за израду Речника САНУ, у коме су дате само начелне напомене за обраду придева. Истакнуто је правило о навођењу придева у канонском облику неодређеног придевског вида и правила о ограниченим случајевима навођења одређеног придевског виду у делу леме: када ови облици указују на неку гласовну или акценатску промену у односу на неодређени вид или када треба показати ограниченост употребе придевског вида (Упутство, чл. 269).

⁸ Осим предикативне синтаксичке функције, која је могла одиграти улогу у раздвајању описних и односних придева, Р. Драгићевић истиче и улогу још два фактора: суфиксне дистрибуције и семантичког опсега придева (Драгићевић, 2001, 82).

3.1. У одређивању лексемског статуса придева овог типа, а с тим у вези и лика одредничке речи у лексикографији, не помажу ни наведене препоруке из литературе, изведене некритеријално на ограниченом броју примера. Чак и критеријално издвојени параметри у осам тачака за разликовање описних и односних придева, које је на теоријском плану, на основу дотадашњег увида у проблеме, установила и образложила Б. Тафра (1995, 47–48, 48–50) (исп. и Babić 2002, 451–452), нису велика помоћ у лексикографском опису придева овог типа, поред осталог и зато што се неутрализују у употреби придева, како и сама ауторка у даљој елаборацији овог проблема показује. Она и сама истиче да наведени критеријуми за разликовање описних и односних придева могу бити укинута у њиховој употреби, што представља посебну тешкоћу за лексикографију од које се очекује да такве промене региструје и обради на прави начин. Граматички критеријуми (творбени суфикси и компарација) у лексикографији могу бити само помоћни, али у лексикографији, како се у литератури с правом истиче, решења треба тражити у семантици синтагме, реченице, па и дискурса у коме је употребљен придев, а ми додајемо и услов: уколико то омогућава лексикографска грађа (Тафра, 1995, 50–51; Babić 2002, 455).

3.2. Према И. Клајну (2003) убедљиве разлике, како је већ истакнуто, могу се показати само појединачним опозитивним примерима типа: *жучан спор* и *жучни канал*, *културан човек* и *културни аташе*, док су многе опозиције, навођене у литератури, веома проблематичне са становишта разграничавања разматраних типова описних и односних придева: параметар позиције описних придева у неодређеном виду у саставном делу предиката доведен је у питање чињеницом да се у истој позицији могу наћи и односни придеви са ликом одређеног вида, што потврђује пример односног придева *државни* из Речника САНУ: *Таква акција није државна*, а и потенцијалне употребе типично односних придева, што ће се показати на примерима придева наведених код код Е. Фекете (в. т. 2.3): *Пртљаг је ручни*, *Овај старешина је четни*, *Парк је возни*, *Сада је мајстор главни*, *Дисање је носно / плућно*, *шкржно* и сл. Овај параметар је за лексикографију проблематичан и са становишта, како Клајн истиче, а како показује и грађа Речника САНУ, што је предикативна употреба придева много ређа од њихове атрибутивне употребе (Клајн, 2003, 258), па су у Речнику САНУ значења, не смо односних него и описних придева, најчешће потврђена атрибутивном употребом. То је заправо позиција у којима се и описни придеви најчешће јављају у облику одређеног придевског вида и формално изједначавају са односним придевима, што у лексикографском раду представља посебну тешкоћу у разграничавању ове две значењске групе придева. На основу увида у проблем и несистемска лексикографска решења, Клајн закључује „да је мето-

долошки исправније говорити о једном истом суфиксу у придевима типа *мрачан* и онима типа *робни*, наравно уз ограничење да први имају оба вида а други само одређени” (Клајн, 2003, 259).⁹ Овакво изједначавање описних и односних придева на творбеном плану и по значењу и по суфиксима,¹⁰ и свођење разлике међу њима на придевски вид, не може се прихватити, како из наведених методолошких разлога о немешању значењских и видских параметара у њиховом разграничавању, тако и због већ утврђених типичних група и спискова придева у литератури и приручницима, сачињених било на основу творбено-морфолошких било на основу семантичких параметара, који се, независно од употребе, реализују само као описни придеви (в. примере из т. 5.2; исп. и нап. 10, 13, 19), или само као односни придеви (в. примере из т. 5.1; исп. и нап. 18).¹¹

4. Примери из Речника САНУ показују да разлике у значењу описних и односних придева нису категоријалне природе, како се то у литератури истиче (в. Пешикан, 1957, 172 и Тафра, 1995, 57), пре свега из разлога што у оба случаја изведени придеви у основи имају исту мотивну именицу.¹² Семни потенцијал именице у основи мотивише значење деривираних придева на различите начине, при чему се код типичних случајева њихова примарна значења (описно и односно) на творбеном плану раздвајају употребом различитих суфикса: суфикса *-(a)H* за описна, квалификативна значења и суфикса *-ни* за њихова односна значења, што се види и из најновијег прегледа творбених аспеката придева овог типа, који је дао Клајна (2003).¹³ Он истиче

⁹ Стевановић је потпуно одређен у изједначавању ових суфикса – то су „придеви са наставком *-a/-ни*” у групи „описних и сродних придева” (Стевановић, 1975, 559–563), за разлику од наведених аутора, па и од Бабића који износи више параметара за њихово раздвајање, подробно представљајући однос придева са суфиксима *-(a)H* и *-ни* на творбеном плану (Babić, 2002, 451–456).

¹⁰ Неоснованост изједначавања придевских суфикса доведена је у питање и тврдњом И. Грицкат да су суфикси *-(a)H*, *-ни* на синхронном плану два различита суфикса иако имају исто порекло (Грицкат, 1990, 215).

¹¹ У смислу стабилизације процеса у раздвајању ових придева значајна је и листа бројних описних придева са значењем људских особина (њих 150), коју је навела Р. Драгићевић а која указује на стабилизацију значења у овом микросистему описних придева са суфиксом *-(a)H* (Драгићевић, 2001, 70–71), упркос мањем броју придева из ове групе (10), који примарно реализују односно значење (Драгићевић, 2001, 81).

¹² Да је значење придева овог типа повезано са значењем не само мотивне именице (в. Драгићевић 2001, 71–72) него и мотивне основе било које врсте речи, потврђено је и у литератури (Babić, 2002, 450). О односу придева са суфиксима *-(a)H* и *-ни*, поред наведених аутора, в. и Babić, 2002, 451–456; Драгићевић, 2001, 79–82.

¹³ У раду се имају у виду само она запажања која су у вези са деноминалним придевима од именица домаћег порекла, а код Клајна (2003, 262–263) су представљени и придеви изведени од страних именичких основа.

да од именичких основа „описни суфикс *-(а)н/-нӣ*” исказује неку особину у вези са дотичном именицом, а „односно *-нӣ*” неки однос према тој именици (Клајн, 2003, 261)¹⁴. Утицај мотивне именице на реализацију значења деривираних придева најбоље потврђују речничке дефиниције у којима се у непренесеним придевским значењима, било да су описна или односна, употребљава мотивна именица, што ће се илустровати примерима из Речника САНУ.

<i>болестан</i> 1	‘који је у стању болести, који је обузет болешћу, који има неку болест’;
<i>болестан</i> 2	‘заражен болешћу, заразан’;
<i>државни</i> 1	‘који се односи на државу, који припада држави’;
<i>државни</i> 2	‘као саставни део у називима установа, надлештва, звања у служби, односно под контролом државе’;
<i>државни</i> 4	‘који је у интересу државе’;
<i>државни</i> 5	‘песн. заст. ... који симболизује моћ државе’;
<i>културан</i> 1	‘(одр.) који се односи на културу (1 и 2), који је у вези с културом’;
<i>културан</i> 2	‘који је на високом ступњу културе, који се одликује културом (3), образован, просвећен, васпитан’;
<i>задружан</i> 1а	‘(обично одр.) који се односи на задругу (карактеристичан за задругу, који припада задрузи итд.); заједнички’;
<i>облачан</i> 1а	‘прекривен, застрт облацима (о небу, небеском своду, ређе о Сунцу и др.); који је под облацима, у облацима’;
<i>облачан</i> 1б	‘у којем, током којег има облака (о дану, временским приликама и сл.)’;
<i>облачан</i> 1в	‘који чине облаци, створен, оформљен од облака’;
<i>облачан</i> 1г	‘песн. који струји кроз облак(е) или покреће, тера облак(е) (о ветру)’;
<i>облачан</i> 1д	‘фиг. који по нечему (изгледу, боји и др.) подсећа, личи на облак, који је као облак’.

4.1. Реализација других и секундарних значења и код једних и код других придева у употреби, као што показују примери типично односног и типично описног придева *државни* и *болестан*, одвија се по семантичким правилима као и код других врста речи, при чему семни потенцијал именице у основи држи сва реализована значења у оквиру исте полисемне структуре примарно описног или примарно односног придева (в. наведена значења

¹⁴ Делове текста истакла С. Р.

за *државни*, наведена основна значења за *болестан*, као и друга значења ове лексеме – односно значење: *болестан* 4. ‘в. болеснички’, и пренесено значење: *болестан* 3. ‘фиг. ненормалан, неприродан, поремећен’: *болесне идеје, болесна појава, болесна упорност*. По системским правилима, развијање полисемије код ових придева мотивисано је именицом на различите начине,¹⁵ што поред наведених примера најбоље илуструје пример придева *кишан* из Речника САНУ у описним значењима (*кишан* 1, *кишан* 2, *кишан* 3б, *кишан* 4) и односним значењима (*кишан* 3а и *кишан* 4).

- кишан* 1 ‘в. кишовит (1)’: *кишино време, кишан дан, кишина ноћ, кишина јесен, кишини период, кишини зрак;*
- кишан* 2 ‘који доноси кишу, пун кише, из којег пада киша (обично о облаку)’: *кишине облаке, облак је леп, кишан, облак је пун и кишан;*
- кишан* 3 ‘(обично одр.) а. који се ствара, који постаје, потиче од кише’: *кишине капљице, кишини поточићи, кишина вода, кишини застор, кишина барица кишини нанос;*
- кишан* 3б ‘који је као киша, сличан киши’: *кишне сузе;*
- кишан* 4 ‘(обично одр.) а. који служи за заштиту од кише, који се употребљава, носи кад пада киша’: *кишини плашт, кишини огртач, кишини капут, кишина хаљина, кишини мантил;*
- кишан* 4б ‘који служи за скупљање, одвођење нападале кише, кишнице’: *кишини олуци;*
- кишан* 5 ‘натопљен кишом, покисао, влажан, мокар’: *кишину струку сушити; Испливам, те онако кишан ... доспјех у велику касарну.*

4.2. Варирање описног значења мотивишу квалификативне компоненте из семног потенцијала именице (пр. *кишан* 1, *кишан* 2, *кишан* 3б и *кишан* 5), што се најбоље види из примера пренесених значења овог и других придева, типа: *кишне сузе, болесна идеја (појава, упорност), облачан и смушен отац, облачно чело, облачна нарав, облачан појам (претпоставка, план, надахнуће), облачна слика, облачни часи (времена), облачан свет, облачна мантија, облачна, бела хаљина, очи облачне боје* и сл. Варирање односног значења мотивишу релационе компоненте које се реализују у складу са спојивосним потенцијалом мотивне име-

¹⁵ Клајн то показује на примерима придева са суфиксом *-(а)н*: *плодан, штетан, успешан, гладан, смртан, житан, знојан, облачан*, (2003, 262), а Бабић на примерима „преоблике” придева са истим суфиксом, у којима се јавља мотивна именица у најразличитијим видовима: *брижан* ‘који је пун бриге’, *сушан* ‘који обилује сушом’, *гласан* ‘који има јак глас’, *сњежан* ‘који је од снијега’, ‘који је покривен снијегом’, ‘који је бијел као снијег’ и сл. (Babić, 2002, 450).

нице са другим лексичким јединицама¹⁶ (пр. *кишан* 3а и *кишан* 4). У варирању описног и односног значења придева у употреби на различите начине долази до преклапања значења, при чему на семантичком плану пресудну улогу имају релационе компоненте, које се реализују у широком спектру значења. Део ток спектра представљен је и у Упутству у виду правила за дефинисање односних придева: „код придева изведених од именица са завршетком *-ин*, *-ји*, *-њи*, *-ов*, *ски* (који нису чисто присвојни), може се давати најпре општа дефиниција ‘који се односи на ...’ а затим, у заградџи, посебна значења према грађи и сопственом сазнању, напр. ‘који припада ...’, ‘који је као у ...’, ‘који је од ...’, ‘који је сличан ...’ и сл., уколико неко посебно значење не захтева адекватнију дефиницију” (Упутство, чл. 280), а показују га и дефиниције не само наведеног односног придева *државни* него и других наведених придева (в. примере дефиниција у т. 4).

4.3. Тако се код ових придева, осим значења типичног односа, реализује и значење припадности, намене, потицања (порекла), значење дела онога што мотивна именица значи и др. значења, која преко значења ‘обиља’ онога што мотивна именица значи и значења сличности улазе у семантичко поље описних придева односно у семантичко поље квалитета (в. примере дефиниција за *културан* и *кишан*). Смисао ‘обиља’¹⁷ реализован је и код описног придева *болестан* 1, у његовом примарном значењу ‘који је обузет болешћу’ или потврђен у примеру: *болесна упорност*, у пренесеном значењу *болестан* 3; затим у *кишан* 1 у значењу ‘кишовит’, *кишан* 2 и *кишан* 5 и код односног придева *државни* 5 у његовом секундарном и стилски маркираном значењу ‘моћан’: ‘песн. заст. (рус. державный) који се односи на највишу власт; који симболизује моћ државе, моћни’ – Како наше писмо | У државну руку примиш, као и у изразима: *државни брод*, *државне јасле*.

4.4. С друге стране, описно значење на основу успостављања релације између неке квалитативне компоненте мотивне именице и појма који се придевом одређује, залази у семантичко поље односа, што тек на синтаксичком плану мотивише реализацију односних значења код описних придева и промену вида, као што показују значења придева *културан* и *задружан* из Речника САНУ: *културно наслеђе*, *културни развитак*, *културни слој*; *задружно газдинство*, *задружно* и *државно јединство*, *задружни дућан*,

¹⁶ Спојивосни потенцијал мотивне именице назначен је и код М. Пешикана, који је истакао да придеви изведени суфиксом *-ни* од именица означавају „углавном неки однос именице од које је направљен придев према именици коју тај придев одређује” (Пешикан, 1957, 171) (делове истакла С. Р.).

¹⁷ Смисао ‘обиља’ се у разматрањима И. Грицкат и М. Пешикана препознаје као основна карактеристика описних придева са суфиксом *-(а)н*, на основу које се разграничавају значења „хомонимних” парова: *сточан* (*сточно Хомоље*) и *сточни* и *житан* (*житна Мачва*) и *житни*, а које И. Грицкат означава појмом „интензивирана описност”.

задружно патријархално село, изграђивати нешто на задружној основи, задружни живот.

Примери употребе ових придева у односном значењу показују и реализацију квалитативних компонената значења, на што у дефиницији *културан* 1 упућује други део дефиниције ‘који је у вези са културом’ а у *задружан* 1а делови дефиниције у заградама и синоним *заједнички* (в. деф. у т. 4), а нарочито семантичка реализација придева *задружан* 1б, која се реализује у предикатској позицији у примеру: Знај, да си човек, *да си задружан* међу људима. На функционалном плану таква промена описног у односно значење повлачи употребу одређеног придевског вида, што је и назначено уз наведена значења илустративних примера, на основу чега се они изједначавају и на формалном плану са односним придевима изведеним суфиксом *-ни*.

4.5. Преклапање значења нарочито је евидентно у читавој полисемној структури неких придева, који су примарно издвојени као описни, а то су придеви типа: *облачан* (в. наведене дефиниције *облачан* 1) и *духован*, па и наведени пример придева *кишан*, код којих је немогуће издвојити значења као типично описна или као типично односна, што ће показати и пример придева *духован* из Речника САНУ.

<i>духован</i>	‘(најчешће одр.: духовни) 1.а. фил. који се односи на дух (1а), нематеријалан, бестелесан’: <i>духовни живот, телесни и духовни свет, духовна супстанција;</i>
<i>духован</i> 1б	‘који се односи на човекову свест, психички’: <i>духовно здравље, духовна поремећеност;</i>
<i>духован</i> 1в	‘који се односи на унутрашњи живот човеков, на разум или осећања, мисаони, интелектуални, душевни’: <i>духовни рад, духовна и душевна уживања, духовни живот, духовни напор;</i>
<i>духован</i> 1г	‘(најчешће у устаљеним изразима) који се брине за нечији интелектуални развој, који формира мишљења, идеје и сл.’: <i>духовни вођа, духовни отац;</i>
<i>духован</i> 2а	‘који се односи на веру, на цркву, свештени’: <i>духовни главар, духовни саветник, духовни послови, духовне песме, духовно лице;</i>
<i>духован</i> 3	‘нераспр. в. духовски (2)’.

4.6. Управо, примери реализације значења оваквог типа, показују широку зону преклапања значењских компонената квалитета и односа и замућеност границе између описних и односних придева с једне стране (исп. и Драгићевић 2001, 72, 80), а с друге стране, они потврђују да се промене значења код

ових придева: односног у описно или описног у односно, одвијају у границама полисемне структуре једне одредничке речи, и то најчешће у виду ланчане полисемије, што показују дефиниције наведених придева не само по своме садржају него и по присуству било мотивне именице (у највећем броју наведених примера) било других лексема, чија се значења реализују у полисемној структури мотивне именице (што илуструје пример придева *духован*). Такве промене значења представљају се у лексикографији у десној страни речничког чланка у виду других или секундарних значења. Оне, како је већ утврђено у литератури, не утичу на лексички статус лексеме (Tafta, 1995, 60–61), па не постоји разлог за издвајања деривираних значења у посебне одреднице.¹⁸

4.7. Већ је истакнуто да код описних придева са суфиксом *-(a)н* такве промене значења условљавају и промену вида, што се у нашим дескриптивним речницима наводи као граматичка информација о функционалној ограничености употребе придева, а у Речнику САНУ информације тог типа, како се види и из наведених примера, наводе се према следећим правилима из Упутства: „Кад се код придева поједина значења односе само на један вид, то треба назначити код дотичног значења у виду напомена у загради: ‘само у одређеном одн. неодређеном виду’ или ‘обично у одређеном одн. неодређеном виду’ [...] Понекад се даје обрада уз одр. вид упркос томе што се нађе неки сасвим необичан пример неодр. вида. У том случају се неодр. наводе у загради (ретко неодр.)” (Упутство, чл. 270),¹⁹ као у следећем примеру из Речника САНУ – *обредни...* ‘(ретко неодр.: обредан, -дна, -дно) који се односи на обред, који је у вези са обредом’: *обредни посао*, у коме информација о неодређеном придевском виду уједно сигнализира и реализацију описног значења, што потврђује већина наведених примера: *губити обредни карактер*, *књиге су обредне*, *обредни напеви*, *фолклор није обредан*, *обредни плесови*.

Овим поступцима промењена значење се не изводе из придевског вида нити се стављају у исту раван са придевским видом, како се то у литератури неосновано тврди (Tafta, 1995, 58), него се њима на прописан начин, као и

¹⁸ По Б. Тафри, промене на левој и десној страни нису подједнако значајне за статус лексеме. Стаус лексеме одређују промене на левој страни, док промене на десној страни у статусу лексеме ништа не мењају (Tfta, 1995, 60–61).

¹⁹ Погрешни закључци у разграничавању описних и односних придева или о несистемској лексикографској обради доносе се, поред осталог, и због тога што се заснивају на творбеном лику одреднице у речницима, који се традиционално представља у неодређеном виду, што показује и део правила из Упутства: „Придев у неодређеном виду се наводи чак и у случајевима необичних облика, нпр. јужан и диваљ, али се као одреднице дају и облици одређеног вида: јужни и дивљи који се упућују на неодређени облик придева” (Упутство, чл. 270). Од овог правила се временом одустало, што показују примери придева *источни* и *западни*, наведени само у одређеном виду, тачније у творбеном лику односних придева.

код других врста речи, евидентира ограниченост употребе неког граматичког облика лексеме (вида, падежа, лица, броја, рода и др.), што се у релевантној лексикографско-лексиколошкој литератури подржава и препоручује.

5. У вези са проблемима идентификације описних и односних придева, а с тим у вези и успостављање канонског лика одреднице, могло би се као полазни параметар узети значење именице у основи (исп. Стевановић, 1975, 559, 560–562).

5.1. Тако је већ код Стевановића евидентно да се придеви на *-нї* системски изводе од именица одређене тематске групе, као што су нпр. именице које означавају делове тела: *вратни, чеони, леђни, темени, носни, петни* (Стевановић, 1975, 560). Клајн овом списку додаје и придеве за место: *месни, кућни, собни, зидни, дворишни, улични, окружни* итд.; за време: *дневни, ноћни, подневни, недељни, месечни* итд. (Клајн, 2003, 262). Примере односних придева у чијој основи се не могу препознати именице исте тематске или лексичко-семантичке групе, и у лексикографској пракси и у литератури, издвајају се на основу творбено-морфолошких или семантичких карактеристика самих придева.²⁰

5.2. Када је у питању критеријум значења именичке основе, системност у извођењу описних придева са суфиксом *-(а)н* евидентна је, према Стевановићу и Клајну, код градивних придева, изведених од од градивних именица: *бронзан, тучан, цинкан, плехан, жичан, штофан, плишан, чохан, цицан, јутан, конопљан, чипкан, филцан, дашчан, коштан, пешчан, земљан, воштан, лојан* и др. (Стевановић, 1975, 563; Клајн, 2003, 272).²¹

²⁰ По Стевановићу (1975, 590), придева на *-ни*, изведени од неких именица означавају припадање, као што су: *државни, народни, небесни*, док Клајн (2003, 262) слично значење припадања ових придева идентификује као значење са вредношћу генитива, као у примерима типа: *четни старешина, позоришна зграда, сатни механизам, порођајни болови, робни промет, каматна стопа* и др. Он истиче да се најчешће као односни јављају придеви типа: *новчани, бројчани, пуичани, ланчани, желучани, мождани, непчани, тупчани, срчани* (али и описни *срчан*), *живчани* (али и описни *живчан*), *сунчани, звездани* (Клајн, 2003, 272), с тим да се суфикс *-ни* додаје понекад на скраћену именичку основу: *земни, оружни, пљувачни, грађевни, имовни*, или на продужену основу: *небесни, телесни* (Клајн, 2003, 262). Према М. Пешикану (1957, 171), придеви изведени суфиксом *-ни* од именица „не значе квалитет, особину у ужем смислу, већ углавном неки однос именице од које је направљен придев према именици коју тај придев одређује”, што потврђује примерима из Вуковог Рјечника: *барутни, биберни, блиштвени, бојни, ваишарни, вратни, гробни, државни, западни, зимни, иглени, кречни, кућни, народни* итд. (исп и списак придева са овим суфиксима у: Бабић, 2002, 452–455).

²¹ Суфикс *-(а)н*, према Клајну, додаје се и на скраћену основу: *чудесан*, а јавља се и у сложеном суфиксу *-ов(а)н / -ев(а)н*: *кућеван, грађеван, душеван, мужеван, плачеван, књижеван* и др. О спајању суфикса *-ов/-ев* и *-(а)н* и о морфолошким и семантичким условима овог спајања в. Клајн, 2003, 267, а о сложеним наставцима *-ован /-овни* у деривираним придевима: *бунован, душеван, учеван, духовни, куповни, мировни* в. Стевановић, 1975, 562.

5.3. Међутим, параметар значења за разграничавање описних и односних придева, а с тим у вези и за успостављање канонског лика одредничке речи, не функционише у лексикографској пракси, јер се разлике у значењу у многим случајевима употребе придева неутрализују или мешају, што најбоље илуструју, заправо, градивни придеви који се изводе и суфиксом *-ни* и реализују односно значење, што је наочито евидентно у речничкој пракси,²² а што се потврђује и у литератури, примерима типа: *грожђани*, *уљани*, *пиринчани*, *шљунчани*, *ланчани* и сл. (Клајн, 2003, 271; Vabić, 2002, 427). У лексикографској пракси ова нестабилност у реализацији значења одражава се у виду неуједначене обраде придева истог типа или некритеријалног раздвајања у посебне одреднице, што је евидентно у Речнику МС и у Речнику САНУ (в. Фекете, 1984). Тако су у оба речника сва значења дата под одредницом *духован* (уз који је у загради наведен и одређени вид) и под одредницом *књижеван*. У Речнику МС односно значење је представљено са назнаком „само одр.” (исп. Клајн, 2003, 267), док у Речнику САНУ уз односна значења *књижеван 1* и *књижеван 5* није дата напомена о ограничениости видске употребе. Критеријум за разграничавање описног и односног значења овог придева био је довољно засведочен примерима употребе: за описна значења облицима компаратива и позицијом у делу предиката, па је чак и атрибутска позиција овог придева реализована у неодређеном виду: *књижеван превод*, *књижеван тон*. За неке придеве успостављене су две одреднице, у Речнику САНУ *народан* и *народни* са упућивањем првог придева на други, а у Речнику МС парови придева са различитим значењима: *срчан* ‘одважан’ и *срчани* ‘који се односи на срце’, *сунчан* ‘пун сунца, обасјан сунцем’ и *сунчани* ‘који се односи на сунце’, док су под истом одредницом у оба речника обрађени *кишан* ‘кишовит’ и ‘који служи за заштиту од кише’, *звучан* ‘који јасно звучи’ и ‘који се односи на звук’ и др. (исп. Клајн, 259). Придев *звучан*, како показује Речник САНУ, односно значење реализује на периферији полисемне структуре, што је представљено на следећи начин: *звучан 4* ‘(само одр.) који се односи на звук (често као део различитих термина)’: *звучна виљушка*,

²² Колебања овог типа представимо и примерима из личног лексикографског искуства, у чије исправно решење нисам ни сама сигурна:

пиринчан, -чна, -чно (обично одр.) **1.** који је од пиринча, који је припремљен од плода пиринча: *пиринчна чорба*, *пиринчна ракија*; **2.** в. пиринчани: *пиринчана њивишта*
пиринчани, -а, -о који се односи на пиринач, који је у вези с пиринчом: *пиринчане жетве*, *пиринчане њиве*, *пиринчане влати*, *пиринчана поља*
плочани, -а, -о **1.** који је покривен плочама, оплочан, поплочан: *плочани перваз*, *плочани кров*, *плочана стреха*, *куће са црним плочаним крововима*; **2.** в. плочаст: *они плочани зуби*
плочни, -а, -о заст. **1.** в. плочани (1): *кућице с плочнијем крововима*, *из плочних гробница*, *плочна кућа*; **2.** в. плочаст (1): *плочно гувно*, *кљешта плочнијех врхова*, *плочни клинац*.

звучни филм, звучни ефекти, док се у описним значењима звучан 1, звучан 3 реализује семантика ‘обиља’ („интензивирани описности”).²³

6. Из свега изложеног следи да је неоправдано раздвајати у посебне одреднице *кишан (дан)* и *кишини (мантил)*, *култутан (човек)* и *културни (аташе)*, како се то у литератури препоручује или како се покушало као поступак применити у лексикографији. У оваквим случајевима, у питању је регуларна полисемија, својствена не смо описним него и односним придевима. Са лексикографско-лексиколошког становишта као проблем не поставља се то да ли овакве случајеве третирати као хомониме (Пешикан и Грицкат) или као парониме (Тафра), него се постављају следећа питања: 1) како на основу употребе придева установити разлику између описних и односних придева, с обзиром на неутрализацију установљених системских разлика и на преклапање значења у бројним случајевима; 2) како у случајевима реализованих разлика у значењима, изван установљених група типично описних или типично односних придева, одредити које од њих је примарно а које деривирани, секундарно значење, што је веома важно за успостављање канонског лика одреднице придева и с тим у вези 3) када придев навести са суфиксом *-(a)н*, што се формално поклапа са неодређеним видом који се препоручује за канонски облик придева, а када са суфиксом *-ни*, што се формално поклапа са одређеним видом који се код описних придева наводи у делу леме само у изузетним, већ наведеним случајевима (в. т. 3).

6.1. Ако би и постајала могућност да се на основу релевантних параметара сачине коначне листе једних и других придева у једном синхронном пресеку, питање је у којој би мери такве листе биле валидне на читавом простору српског језика, односно колико се оне потврђују у свакодневној употреби придева, која, како се то рефлектује и српској дескриптивној лексикографији, показује да се процес раздвајања описних и односних придева са суфиксима *-(a)н, -ни* још није стабилизовао у српском језику. Његову дестабилизацију подстичу други динамични процеси у језику: појачано богаћења лексичког фонда придевима са домаћим и страним основама, процеси аналогije, неутрализација или укидање већ установљених разлика на творбеном, морфолошком, синтаксичком и семантичком плану. Закључујемо да српска дескриптивна лексикографија, у складу са својим основним начелом дескрипције реалне језичке ситуације у домену језичке употребе, само одсликава нестабилно језичко стање у различитим синхроним пресецима, а не подстиче га, показујући да ће нестабилно стање у овом домену

²³ О недоследност у успостављању лика одреднице и обраде придева овог типа у речницима в. и Фекете, 1984; Babić, 2002, 452.

још потрајати. Зато непогрешиву диференцијацију између описних и односних придева овог творбеног типа не можемо очекивати од дескриптивне лексикографије, на чије смо се недоследности и несистематичности у њиховом издвајању и представљању и сами осврнули. Због свега наведеног није оправдано непоузданост у покушајима „описно-односне диференцијације придева” у литератури и у граматичким приручницима правдати само непоузданошћу њихове обраде у речницима или истицањем да је наведени проблем „једна од слабијих тачака наше лексикографије”.

6.2. На основу изложених проблеми у вези са разграничавањем описних придева са суфиксом *-(a)n* и односних придева са суфиксом *-ни*, деривираних од именичких основа домаћег порекла закључено је следеће: 1) процес диференцијације описног и односног значења деноминалних придева са суфиксима *-(a)n* и *-ни* у савременом српском језику није зваршен, а у новије време га додатно дестабилизују други појачани динамични процеси у језику; 2) такво нестабилно стање и фактори који га дестабилизују најочигледније се испољавају у савременој дескриптивној лексикографији; 3) недоследности и несистемности које су запажене у релевантним речницима у многим случајевима су последица таквог дестабилизованог стања, а не само неумешности лексикографа; 4) доследност и системност у лексикографској обради може се и мора спровести у типичним случајевима стабилованих микросистема, који су већ евидентирани у релевантним граматичким приручницима и у литератури; 5) реализација оба значења или њихово преклапања код примарно односног или примарно описног придева одвија се у оквиру полисемије исте лексеме и погрешно је такве случајеве представљати као посебне лексеме, чиме се искључује и питање хомонимије или паронимије издвојених придевских парова; 6) придевски вид у савременом језику не игра улогу у диференцирању значења разматране групе придева, при чему се не доводи у питање еволутивна улога неодређеног придевског вида у развијању описног значења код придева са суфиксом *-(a)n*; 7) досадашњу употребу напомена о виду уз придеве овог типа у речницима треба критички преиспитати и ограничити само на случајеве у којима се придевски вид јавља као сигнал промене синтаксичке функције и/или значења.

ЛИТЕРАТУРА

- Грицкат, И. (1990). Прилог дискусији о описним и односним придевима у српско-хрватском језику. *Наш језик*, н. с. XXVIII/4–5: 214–223.
- Драгићевић, Р. (2001). *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику (творбена и семантичка анализа)*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

- Клајн, И. (2003). *Творба речи у савременом српском језику. Други део. Суфиксација и конверзија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ.
- Пешикан, М. (1957). Одредни придев у српскохрватском језику – осврт на чланак проф. С. Ристића. *Наш језик*, н. с. VIII/5–6: 171–174.
- РСАНУ – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–. Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- Ристић, С., Лазић Коњик, И. (2012). Лингвистички аспекти назива *јавно* односно *народно здравље*. *Наш језик*. XLIII/3–4: 21–25.
- Стевановић, М. (1975). *Савремени српскохрватски језик (граматички систем и књижевнојезичка норма)* I (треће издање). Београд: Научна књига.
- Упутство. Упутство за израду Речника САНУ (интерни рукопис). Институт за српски језик САНУ.
- Фекете, Е. (1969). Облик, значење и употреба одређеног и неодређеног придевског вида у српскохрватском језику (I део). *Јужнословенски филолог*. XXVIII/ 1–2: 321–386.
- Фекете, Е. (1973). Облик, значење и употреба одређеног и неодређеног придевског вида у српскохрватском језику (II део). *Јужнословенски филолог*. XXIX/ 3–4: 340–522.
- Фекете, Е. (1984). Дилеме око утврђивања лексичких форми неких типова српскохрватских придевских изведеница. У: Јерковић, Ј. (Ур.). *Лексикографија и лексикологија*. 209–215. Нови Сад – Београд: Магица српска – Институт за српскохрватски језик.

*

- Babić, S. (2002). *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku* (treće, poboljšano izdanje). Zagreb: HAZU – Nakladni zavod Globus.
- Tafra, B. (1995). Razgraničavanje opisnih i odnosnih pridjeva (leksikološki i leksikografski problem). *Jezikoslovna razdvojba*. 42–63.

Stana Ristić

DENOMINAL ADJECTIVES ENDING IN *-(A)N, -NI*
(lexicographical-lexicological approach)

Summary

From the lexicographical-lexicological viewpoint, this paper presents the current issues concerning the categorization of descriptive adjectives ending in *-(a)n*, as well as relational adjectives ending in *-ni*, which are both derived from nominal bases of domestic origin. It has been ascertained that word-formation processes underlying the differentiation

between descriptive and relational meanings of these adjectives in contemporary Serbian have not become stabilized, so that, from the lexicographical-lexicological aspect, there is no warrant for presenting the descriptive and relational meanings of adjectives as separate entries in cases of semantic overlapping, such as *kišan* ('rainy'), in the phrase *kišno vreme* ('rainy weather'), and *kišni*, in the phrase *kišni mantil* ('raincoat'); *kulturan* ('cultural'), in the phrase *kulturan čovek* ('cultured man'), and *kulturni*, in the phrase *kulturna manifestacija* ('cultural event'). Moreover, we have established that the category of adjectival aspect in contemporary Serbian does not play any role in distinguishing the meanings of these two groups of denominal adjectives.

Key words: denominal adjectives ending in *-(a)n*, *-ni*, descriptive meaning of adjectives, relational meaning of adjectives, lexicographical-lexicological analysis, definite and indefinite adjectival aspect, contemporary Serbian language.